
İnsan ve Maneviyat Kavramları İçerik Deęiřtirirken Düşünmek¹

Erol GÖKA*

Yeni, yepyeni bir dünyada yaşıyoruz. Düşünürler, bu zamana en uygun kavramı bulmaya, çağımızı ona göre adlandırmaya çalışıyorlar. Ben “teknomedyatik dünya” demeyi yeğliyorum, bu dünyayı “yeni deniz”, bu dünyanın insanını da “yeni denizin balıkları” olarak niteliyorum. Epey zamandan beri dünyamızın teknoloji ve medya tarafından çerçeveselenip belirlendiğini görüyorum. Zihniyetimiz, psikolojimiz, teknoloji ve medya tarafından çerçevesi çizilip belirlenen bir yaşama ortamından bırakın bağımsız olmayı tam tersine onlar tarafından belirleniyor. Teknomedyatik dünya, bizatihi ontolojiye karşı bir işleyiş gösteriyor.

Teknoloji Versus Ontoloji

Zygmunt Bauman, modern zamanların önceki devirlerinden günümüzün farkını anlatabilmek için “akışkan” tabirini kullanıyor. Teknomedyatik dünya çevremizde, biz ise onun içinde akıp duruyoruz. İnternete, ilişkilere mütemedi bir akışkanlık içinde bağlanıyoruz. Haz ve hıza bağılılığımız ilişkilerimize de yansıyor. Dijital teknolojilerin di liyle, ilişkilerimizi anlatmaya çalıştığımız dil yaklaşıyor ve nihayet bu kelimeler birbirinin yerine geçmeye başlıyor. Bauman’a göre gerçek ilişkiye sahip olmayan günümüz insanı, özgürlük ihtiyacını ve aidiyet açlığını eş zamanlı olarak gidermeye çalışıyor. Ama bunun imkânsız olduğunu görmüyor; başvurduğu yollar bu iki özlemin yenilgilerini gizleme çabalarıyla dolu. İki ucu keskin bıçak gibi ilişkilerde, düş ile

¹ Bu yazının hazırlanmasında İnternet ve Psikolojimiz: *Teknomedyatik Dünyada İnsan* (Kapı Yayınları, 2017), *Kalpten: Varoluş Merkezimiz Kalp ve Temel Eylemi Merhamet* (Kapı Yayınları, 2020) ve *Psikoloji Varoluş Maneviyat* (Kapı Yayınları, 2021) kitaplarımızdaki görüşler temel alınmıştır.

* Prof. Dr., Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Ankara Şehir Hastanesi, erolgoka@hotmail.com

kâbus arasında gidip geliyor. Deneyimini ve insan ilişkisinden beklentisini “ilişkiye girme”, “ilişki yaşama” terimlerinden ziyade, “bağlantıda olma”, “hatta kalma” sözleri ile açıklıyor. “Eş”ten ziyade artık bir “ağ”dan söz ediyor. “Kendine bir ağ oluşturma”ya, ve bu “ağ üzerinde sörf yapma”ya çalışıyor. “Bağlantı” dediği ise, sanal ilişki; kolayca girilip çıkılan, ayrıca bakım, özen ve ciddiyet gerektirmeyen, şık ve kullanıcı dostu “delete” tuşuna basınca kurtulması mümkün bir ilişki...

“Plaza” ve bir de “alışveriş merkezi” yapıları, teknomedyatik dünyadaki zihin mimarimizi anlamak için çok önemli. Gerek çalışanın gerek iş veya alışveriş amacıyla orada bulunan kimsenin ruh hâlini anlayabilmek için orada olup bitene şöyle bir bakmanız, birazcık kafa yormanız yeter. Plazalarda, bir an önce alışveriş merkezlerine dalmak, orada hayatımızı yaşamak (!) için bulunuruz. Alışveriş merkezleri nasıl dileklerin kısa süreli uyanma ve sönme hızları dikkate alınarak tasarlanmışsa, ilişkilerimiz de artık bu tasarıma ayak uydurmak zorunda. Kısa süreli istek ve arzularımıza göre şekillenir her şey. Aramızdaki bütün hikâye bize en yüksek keyfi vermeli ve mümkünse keyif biter bitmez de sona ermelidir. Bu durumu tıpkı günümüzün borsasındaki işleyişe benzetiyor Bauman: “Hisseler satın alıyorsunuz ve onları bir değer artışı görülene dek elinizde tutuyorsunuz, sonra karlar düşer düşmez ya da başka hisseler yüksek bir gelir habercisi olduğunda alalecele satıyorsunuz (bütün numara, uygun anı kaçırmamakta)”². Bugün ilişkilere de tıpkı yatırım aracı gibi bakıyoruz. Evet, biz bir işletmeyiz, ilişkilerimiz de işletmemizin verimini arttırmaya yarayan bir pazar. Evet, insan ilişkilerindeki hâlimizle internetteki ve borsadaki hâlimiz birbirinden farklı değil. Ancak bir yandan da hâlâ bağlanmayı, evli kalmayı, dostluklarımız olmasını istemeye devam ediyoruz. Bu dünyada bizi tanımlayan, kimliklendiren bağlarımız, ilişkilerimiz olsun istiyoruz. Muhtemelen bu yüzden bir kısmımız siyasi-ideolojik fanatizmler geliştiriyor, keskinleşiyoruz, bir kısmımız da markaların, takımların, şöhretlerin fanları olmaya çalışıyoruz. Sessiz kalanlarımız belki hâlâ çoğunlukta ama onlar da mutedil, hoşgörülü, feraset ve basiret sahibi çoğunluk mu bilmiyoruz. Bilsek de daha ne kadar öyle kalacaklarından emin olamıyoruz.

Bauman’ın teknolojideki değişimlerin nasıl toplumsal ve bireysel psikolojiye yansımaları hakkındaki bu tespitleri muazzam. Onun bu tespitlerini psikolojiden bakarak biraz daha açmamız ve bazı ilaveler yapmamız mümkün. Mesela ilişkilerin doğası tamamen değişti, insan-

² Zygmunt Bauman, *Akışkan Aşk: İnsan İlişkilerinin Kırılganlığına Dair*, çev. Işık Ergüden, Versus Kitap, İstanbul, 2011.

lar yine de evlenmekten vazgeçmediler tespiti doğru ama aynı zamanda “sık boşanan, sık evlenen toplumlar olmaya doğru gittiğimiz, hatta heteroseksüel gençlerin artık evlenmek istemedikleri göz önünde bulundurulduğunda bir yalnız (solo) yaşayanlar toplumu olmaya yöneldiğimiz de bir gerçek. Bunların nedeni de büyük ihtimalle dijital ortamlardan gelen yaygın sosyal ağlara ve sanallığın egemenliğine dayalı... Aynı şekilde, özgürlük ve aidiyet ihtiyaçlarını aynı anda karşılamaya kalkan günümüz insanı, teknolojinin ve teknolojiye hükmedenlerin eline esir düştüğünün farkında bile olmaksızın uçarılık yürüyüşünü sürdürüyor. Akademi de bu savruluştan, rüzgâra kapılmışlıktan payını alıyor. Felsefesizlik, iyi hayatın ne olduğunu sorgulamama en yetkin zihinlerde de kendini gösteriyor. Teknik akıllı kimse artık sorgulamıyor, tam tersine teknolojinin yeniliklerini, önceki nesillerin nasiplerinde olmayan büyük bir imkân olarak görüyor. Teknik akıl, arkasındaki kapitalist çıkar tarafından da sürekli kışkırtılarak tüketiciye (bize) yeni yaşama ufukları, değişim fırsatları sunmayı sürdürüyor. Neler yok ki, sunulanların arasında!...

Sanallığın gerçeğin yerine geçmesi, ondan daha üstün kabul edilmesi, yaşam dünyamızı ve ilişki sistemimizi allak bullak ediyor. Kim olduğumuz, nereden gelip nereye gittiğimiz sorularını aklımıza getirmek dahi istemiyoruz. Geldiklerinde de baştan savmak için sanal aidiyetlerimizi öne sürüyoruz; sosyal medyada tutduğumuz ağları, aldığımız beğenileri kendimizi yatıştırmakta kullanıyoruz, olmadı, bize benzeyenlere sıkıca sarılıyor, fanatizme tutunuyoruz. Sosyal ağlarda öfkemizin zehrini dilediğimizce akıtıyoruz. Daha da olmazsa iç-dünyamıza döndüğümüzü sanıp bedenimizle oyalanmaya başlıyoruz. Hem de nasıl oyalanma zira bedenimizi değiştirmek konusunda tıbbi teknolojiler o kadar çok tercih fırsatı veriyorlar ki bize. Seç dilediğini!... Cinsiyetini bile değiştirebilirsin hatta... Bu bağlamda estetik ve cinsiyet değiştirme ameliyatlarının ve yeni cinsel kimlik sunumlarının kimsenin hayal edemediği boyutlara ulaşmasını dikkatlerinize sunarım. Arzu akışını sere serpe özgür bırakıp arzu tatminini birinci amaç olarak belirleyen bir ideolojik atmosfer için de tüm bu seçimlerine de kılıf bulmakta, meşruiyet kazandırmakta zorlanmıyorsun. Zorlanırsan gibi olursan da benzeri yollardan daha önce geçmiş ve bir araya gelerek örgütlenmiş yoldaşlar hemen imdadına yetişiyor... Bu dünyanın içine doğan çocuklar, akıllı aygıtlara ve oralardan öğrendiklerine, ebeveyninden ve geleneksel değerlerden daha çok kıymet veriyorlar, her şeyin, bu arada insan bedeninin ve cinsiyetinin değişebileceğine inanıyorlar. Ama kimse, tüm bu anlama ve algılama değişikliklerinin teknolojiadaki değişikliklerle paralel gittiğini, teknik akla teslimiyeti-

mizi görmek istemiyor, üstelik insanlar özgür iradeleriyle buna karar verdiklerini sanıyorlar.

“Bilimsel”lik kılıfına büründürülmüş yeni bir ideolojik dalga tüm bunları ve teknolojiye böylesine düşkünlüğümüzü, kayıtsız şartsız ona teslim olmamızı açıklamak için yeterli mi? Sanmıyorum. Bu konular üzerine özellikle felsefe ve psikolojik bilimlerin çok kafa yorması gerekli. Ama teknomedyatik dünyadaki bu devasa değişimin son evresine girdiğini söylemekte bir sakınca görmüyorum. Bu evrede artık temel çelişki, teknoloji (ve arkasındakiler) ile ontoloji arasında cereyan ediyor. İnsanlar, toplumlar bu temel çelişkiye göre saflarını belirliyor ve nihai savaşa hazırlanıyorlar. Kendi adıma henüz kimin kazanacağını bilemediğimi söyleyebilirim.

Görüldüğü gibi ontolojinin giderek baskılandığı teknolojinin her şeyi belirlemeye başladığı bir devirde yaşıyoruz. “Teknomedyatik dünya” diye adlandırdığımız bu devrenin en önde gelen özelliğini “ağda olmak” ve dilendiği sürece dünyanın her yeriyle aynı anda bağlantı içinde bulunmak, “ağda kalmak” diye niteleyebiliriz. Zaten önde gelen sosyologlar da “ağ toplumu” kavramını öne sürüyorlar. “Ağ”ın yanı sıra “dijitalleşme”, “sanallık” ve “yapay zekâ” kavramaları da çok önemli... Bu kavramlar, insanlık tarihinde eşi benzeri olmayan, bir nesil önce yaşayanların dahi asla bırakın düşünmeyi, hayal bile edemeyecekleri bir dünya resmediyorlar. Bu öyle bir dünya ki, insana ilişkin, inanca, manevi alana ilişkin önceki kavramlar da tepe taklak oluyorlar, bir nesil önce yaşayanların dahi anlayamayacakları muazzam bir içerik değişimi geçiriyorlar. Bizatihi “insan” ve maneviyat” kavramlarındaki altüst oluşlara baktığımızda ne demek istediğimi daha iyi anlatabileceğim kanaatindeyim.

İnsan-Sonrası, İnsan-Ötesi...

Modernlik, “Avrupa-merkezli” olmasının yanı sıra “insan-merkezli” olarak nitelene geldi. Gerek insan aklı ve emeği odaklı bakış açısı gerek insan hakları, özgürlükler ve demokrasi söylemleri, bilim ve teknolojinin insan hayatını kolaylaştırıcı, sağlığını ve ömrünü artırıcı etkileri nedeniyle böyle deniyor, modernliğin insan-merkezli olması, akademide ve entelektüel çevrelerde bir aksiyom muamelesi görüyordu. Son 20-30 yılda olup bitenlere bakarak, kendi adıma artık modernliğin, önceden sanıldığı gibi “insan-merkezli” bir uygarlık olduğunu düşünmüyorum. Tam tersine insan-merkezlilik görüntüsünün sadece belli bir evreye özgü olduğu, son tahlilde modernliğin insan karşıtı bir nitelik taşıdığı kanaatindeyim. Anlatmaya çalışayım.

Modernliğin insan tasavvurunun gerçekte ne olduğuna ilişkin beni yeniden düşünmeye sevk eden gelişme, son yıllarda akademide “insan-sonrası” (post-human) ve “insan-ötesi” (transhuman) görüşleri altında başlayan tartışma. Bu tartışma üzerine kimileri, yeni bir hümanizmden bahsederken birçokları, “insan”ın ve “tarih”in bittiğinden söz ediyor. Aşırı bir hümanist görüntüyle başlayan modern yolculuğun son zamanlarda artık insanın tamamen aleyhinde olacağı bir sürece evrilmeye başladığı görülüyor. Epeyce bir zamandan beri akademide insan-sonrası (posthuman) çağa girildiğimiz söyleniyor. Kimi zaman ona çok yakın bir kavram olan “insan-ötesi” (transhuman) kavramından bahsediliyor, bu ikisi sıklıkla bir karıştırılıyor. Onların yerleştiği zarfı açıp baktığımızda günümüz dünyasında neden “insan” kavramının kendisinin içerik değiştirdiğini kolayca anlayabiliriz. “İnsan-sonrası” fikriyatında olanların çoğu, birkaç istisna dışında, tüm düşünce tarihine karşılar çünkü düşünce tarihi “insan” (human) anlayışının egemen olduğu zamanları yansıtıyor onlara göre. Aynı gerekçeyle düşünce tarihindeki birçok kimseyi, hatta Martin Heidegger’i, Louis Althusser’i, Michel Foucault’u hatta ve hatta “seküler hümanist” dedikleri Richard Dawkins’i defterden silmiş görünüyorlar. “İnsan-sonrası” yanlılarının par excellence düşünürleri, 1995 yılında intihar ederek yaşamını yitirmiş olan Gilles Deleuze... “İnsan-olmaya ve üst-insana bizi açmak (...), insanlık durumunun ötesine gitmek: Durumumuz bizi iyi çözümlenmemiş bileşimler arasında yaşamaya ve bizim kendimizi iyi çözümlenmemiş bileşimler olmaya mahkûm ettiği sürece felsefenin anlamı budur” diyecek kadar insanı alabildiğine soğuk ve maddi kategorilerle düşünen Deleuze.

Deleuze, farkı, tekliği, yersiz yurtsuzlaşmayı savunurken aslında insanı, hayvanlar dünyasının ve makinelerin bir parçası haline getirerek özel konumundan ediyor, hayvanların, bitkilerin, cansız varlıkların ontolojisine yaklaşıyor diye düşünüyorlar. “Ben bilimin metafiziğini yapmaya çalışıyorum” diyen Deleuze kadar bilim yanlısı görünüyorlar ama pozitivizme hiç ama hiç sıcak bakmıyorlar. İnsanı evrimin bir parçası olarak ele alan Darwin’i ve Marx’ı, yapı-sökümcü Jacques Derrida’yı, hayata vurgusu, sıradan insanı topa tutması ve üst-insanı vurgulaması nedeniyle Nietzsche’yi, oluş ve yaşantıyı önemsemesi yüzünden Henri Bergson’u seviyorlar. Sevdikleri düşünürler eskiler arasında da var: Duyum ve deneyi bilginin esası saydığı için David Hume, tüm mevcudatı maddi bir tekçilik (monizm) içinde kavrayan ve bedeni öne çıkaran Spinoza ve Leibniz, gezgin, umursamaz ve şüpheli

oldukları için Yunan sofistleri... “Siborg manifestosu”³ (1985) yazarı Donna Haraway gibi insan odaklı düşünce tarafından esir alınmadıklarını, teknolojinin ortaya çıkardığı yeni gerçekliklere açık olduklarını düşündükleri yazarları baş tacı ediyorlar. “İnsan-sonrası” taraftarları, sonuna kadar maddeciler, “vitalist materyalizm” favori kavramlarından. Ama onların maddeciliği, bildiklerimizden biraz farklı... Madde yerine “form”, mevcudiyet yerine “örüntü” (pattern), ortam yerine “mesaj” (ileti) demeyi yeğliyorlar. Zira dijital teknolojiler sayesinde enformasyonun bedenini kaybettiğini, gayri-maddi bir yapıya dönüştüğünü, yaşamı olduğu gibi taklit etmeye çalışan yapay bir yaşam (artificial life) ortaya çıktığını düşünüyorlar. Gerçek canlılıkla (Alife) yapay canlılığı (A-life) ayırt ettiklerini söylüyorlar. Zihni, evrensel bir sembol işlemcisi olarak kavramsallaştırıyorlar. Zihin ve bilgisayarın tamamen aynı olmasalar da bazı ortak işleyiş mekanizmalarını paylaştıkları kanaatindedir. Doğa-kültür, insan-hayvan, insan-makine, hayat-oyun, kadın-erkek ayrımları sahte onlara göre, bunların hepsini aşmak istiyorlar. Mesela şöyle diyorlar:

“İnsan-sonrası için bedensel varoluş ve bilgisayar simülasyonu, siberetik mekanizma ve biyolojik organizma, robot teleolojisi ile insan amaçları arasında temel farklılıklar ya da mutlak sınırlar yoktur... İnsan ve hayvan ayrımını artık hiçbir şey ikna edici bir şekilde ortaya koyamamaktadır... 20 Yüzyılın sonlarındaki makineler doğal ve yapay, zihin ve beden, kendini geliştiren ve dışsal olarak tasarlanmış ayrımları gibi organizmalar ve makinelere uygulanagelen diğer diğer pek çok ayrımı artık tamamen bulanık hale getirmişlerdir. Makinelerimiz rahatsız edici derece canlı, bizler ise korkutucu derece cansız.”⁴

Nispeten genç düşünürler arasında kendilerine en yakın duranlar Manuel De Landa, Bruno Latour, Brian Massumi... Bu düşünürlerin hepsi halen yaşıyor, bazıları dilimize kazandırılmış enteresan fikirleri var. “İnsan-sonrası” yanlıları, bunların tüm söylediklerini kabul etmiyor ama çoğunu beğeniyorlar. “İnsan-sonrası” fikriyatında olanlar, kendileri de yekpare bir düşünce bütünlüğü sergilemiyorlar aslında. Sekülerliği sonuna kadar savunan da var, buna karşı çıkan da; bilimi göklere çıkararak da var, bilgilerden bir bilgi diyen de. İleri kapitalizmi ve liberalizmi çok hoş bulan da var, her türlü tahakküme karşıyım,

³ Donna Haraway, *Siborg Manifestosu*, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006.

⁴ Bu konunun ayrıntısı için, bizim de alıntılarında ve bakışından yararlandığımız eser: Umur Yener Kara, *Kimlik Oyunu: Video Oyunları, Yeni Medya ve Kimlik*, İstanbul: İletişim, 2014.

solcuyum diyen de... Bu sonuncular genellikle “eleştirel insan-sonrası” (critical posthuman) yanlıları diyorlar kendilerine ve özellikle biraz sonra ele alacağımız “insan-ötesi” düşüncesine (transhumanizme) karşı çıkıyorlar. Onlara göre transhumanizm, bilimi ve teknolojiyi özgülük için geliştirmek yerine korkutucu egemenlik ağları ve tahakkümü yaymak için kullanıyor. Evet, bahsettiklerimiz “insan-sonrası” fikriyatını savunanlar. İnsan-sonrası fikriyatı dediğim, şu: “İnsanlık” (humanity), dediğimiz şeyin aslında iki anlamı var, birincisi evrimsel biyolojinin bir canlı türü olarak baktığı varlık, diğeri ise insanın kendisi ve evrendeki yerini kavrayışı... “İnsan türü ya da insan ırkı, hayvanlar âleminin...” diye başlayan bir konuşmada söz konusu edilen birinci tür insanlıktır. “Yaratılmışların en şerefli” ifadesi ise tipik bir biçimde, ikinci tür insanlığı yansıtır. “İnsan-sonrası” fikriyatının karşı çıktığı, bu ikinci insanlık anlayışı... Hayvanlar dünyasındaki türler içinde bir tür olan insanın, kendisi kutsallaştırarak tarihin ve âlemin merkezine yerleştirmesi hem saçma hem çarpık bir anlayış onlara göre. Acilen yeni bir insan-tabiat ve teknoloji kavrayışına ihtiyaç var. İşte bu arayışa “insan-sonrası-cılık” (posthuman-izm) deniyor.

Freud, Kopernik ve Darwin’den sonra insanın narsisizmine kendi psikanalizinin ölümcül bir darbe indirdiğini söyler. Kopernik, dünyanın âlemin merkezinde olduğu inancını yerle bir etmiş, Darwin ise, en gelişmiş olsa da insanın en nihayetinde evrim sürecinde ortaya çıkmış canlılardan biri olduğunu ifade ederek insanı sıradanlaştırmıştır. Freud, kendisinin ise, düşüncemizin kökenlerinin bilinçdışından geldiğini ortaya koyarak aklımız ve irademizle varoluşumuzun özelleştirdiği fikrini darmadağın ettiği kanaatindedir. “İnsan-sonrası” fikriyatını savunanlar, adeta Freud’un bu sözlerine kaldığı yerden devam ediyorlar: Bilim, yaşamın sadece bilgi iletme birimlerinden (bit) meydana gelen dijital bir enformasyon, insanın da evrim oyununda makinelerden farksız bir oyuncu olduğunu ortaya koymuş; teknoloji ise insandan daha iyi işlev gören makineleri yaratmıştır. Artık insanı, sanki özel bir varlıkmişçesine ele almaktan, mesela “insan hakları” gibi başlıklar altında düşünmekten tamamen vazgeçmek lazım gelir. Gelelim “insan-ötesi” fikriyatına yani transhumanizme. Sanıyorum şimdiye kadar bu kavram etrafında söylemeye çalıştıklarımdan transhumanizmin insanın biyolojik varlığına odaklanmış ve teknolojinin imkânlarıyla onu dönüştürmeye çalışan bir anlayış olduğu zımnen de olsa anlaşılmıştır. Evet, transhumanizm bilim ve teknoloji yoluyla insanın biyolojik varlığının ve sınırlılığının aşılmasını savunan bir akım. Bu akımın fikirleri⁵,

⁵ Ayrıntısı için bakınız: <http://nickbostrom.com/ethics/values.html> ; <http://jetpress.org/volume14/bostrom.pdf>

2011'de Nick Bostrom'un Transhumanist Bildirge'sinin iki maddesinde gayet açık bir biçimde ortaya konuyor.

1. İnsanlık, gelecekte bilim ve teknoloji tarafından derinden etkilenecek bir yerdedir. Bizler yaşlanmanın, bilişsel kısıtlamaların, istemsiz acı çekmenin ve Dünya gezegenine hapisliğimizin aşılması yoluyla insanın potansiyelinin genişletilmesinin imkân dâhilinde olduğunu öngörüyoruz.
2. İnsanlığın potansiyelinin hala büyük oranda gerçekleştirilmemiş olduğuna inanıyoruz. İnsanın durumunda olağanüstü ve son derece önemli iyileştirmelere götürecek mümkün senaryolar vardır.

Günümüzün teknolojik imkânları, hâlihazırdaki implantlar, protezler, dijital teknolojiler, biyoteknolojideki ve nörofarmakolojideki gelişmeler, transhumanistlerin insanın potansiyelinin daha da güçlendirilmesi senaryoları için ipuçları veriyorlar. Bu senaryolar arasında insan bilincinin makinelere yüklenmesi, istenmeyen kişilik özelliklerinin kaldırılması ve ölümsüzlüğe ulaşma da var.

“İnsan-Sonrası” (Posthuman) Manifesto

Jean-François Lyotard 1984'de “Post-modern Durum”u⁶ yayınladı. Modern büyük anlatıların döneminin geçtiğini, fark'ın ve çoğulculuğun öne çıktığını ileri sürdü. O kitapla birlikte post-modern zamanları yaşadığımızı düşünmeye başladık. Arada onlarca başka düşünür ve sayısız zihinsel emek... Daha üzerinden 15 yıl geçmeden, 1995'te bu kez Robert Pepperell, sanki entelektüel ve siyasi çabaların boşunlığını haykırırcasına, hayat bambaşka bir yerde akıyor, teknoloji asıl çerçeveyi çiziyor dercesine “İnsan-sonrası Durum”u yazarak insanın aşıldığı bir evreye girdiğimizi ilan etti. (Zaten daha önce belirttiğimiz gibi, 1985'te feminist-sosyalist Donna Haraway, “siborg manifestosu” ile bilim ve teknoloji sayesinde hepimizin makine ile organizma karışımı birer siborg olduğumuzu duyurmuştu.) Evet; düşünce, sorgulama önemini yitirir, bir “felsefesizleşme” yaşanırken ve beşeri bilimler irtifa ve itibar kaybederken, teknomedyatik dünya, entelektüel zihinleri de formatlamaya başladı. Birçok kimse, açık veya örtük biçimde, Pepperell'in 2005'te kaleme aldığı “Posthuman Manifesto” da yazılanlar gibi düşünüyor artık. İnanmıyorsanız, aşağıda bazı maddelerini aktardım⁷ bu manifestodaki ifadeler ve çevrenizdeki insanlara bakıverin.

⁶ Jean-François Lyotard, *Postmodern Durum*, çev. İsmet Birkan, İstanbul: Bilgesu, 2013.

⁷ Robert Pepperell, “Posthuman Manifesto”... Hece Dergisi'inin, “Dijital kültür” sayısından, Reyhan Baş'ın çevirisinden, sıralama akışı değiştirilerek ve kısaltılarak alınmıştır.

1. Açıkça görülüyor ki artık insanlar evrendeki en önemli şey değiller.
2. Posthuman çağda birçok inanç gereksiz hale gelmiştir (özellikle insana olan inanç).
3. Tanrılar gibi insanlar da biz varlıklarına inandığımız sürece vardır.
4. Posthuman çağın ayırt edici özelliği, evrenin işleyişi ve insan olmanın ne demek olduğuyla ilgili belirsizliktir. Kesinlik de, inanç gibi, yalnızca tam bilginin yokluğunda ortaya çıkar. Belirsizlik kesindir.
5. Posthuman çağda makineler artık makine olmayacaktır. Karmaşık makineler yaşamın vücut bulan halidir.
6. Bilgisayarlar insanlara daha çok benzemek için geliştikçe, insanlar da gelişerek bilgisayarlaşacaklardır.
7. Biz makineleri düşünebiliyorsak makineler düşünebilir; eğer düşünebilen makineleri düşünebiliyorsak, makineler de bizi düşünebilir.
8. Ekonomik ve politik teoriler, uzun vadeli hava tahminleri kadar manasızdır.
9. Bilinç yalnız beyinle sınırlı değildir. İnsan bedeninin sınırları yoktur. Çevre, beden ve beyin arasında sonlu bir ayırım yapılamaz. İnsan tanınabilir ama tanımlanamaz. İnsanlar ve çevre, enerjinin farklı ifadeleridir. Anlamın varlığı veya yokluğu bir kavramdan diğerine geçerken duyulan enerji miktarı ile saptanır.
10. Önce Tanrı'ya ve doğaya sahiptik. Rasyonalistler Tanrı'dan vazgeçtiler, insanı doğa ile ebedi bir çatışmada bıraktılar. Posthuman sadece doğayı bırakarak insandan vazgeçti. Tanrı, doğa ve insanlık arasındaki ayrımlar insanın durumu ile ilgili herhangi bir sonsuz hakikat sunmaz. Sadece toplumların ayrımları koruyan önyargılarını yansıtır.
11. Posthuman, evrenin nihai doğasını ve kökenini aramayı bırakır; varoluşla ve olmakla ilgili nihai soruların cevaba ihtiyaç duymadığını kavrar. Posthuman, "paranormallik", "immateryallik", "doğaüstü" ve "esrarengiz" fikirlere tamamen açıktır. Bilimsel metotlara inancın diğer inanç sistemlerine üstünlüğünü kabul etmez.
12. Hümanistler, çevreleriyle düşmanca ilişki halindeyken kendilerini farklı varlıklar olarak görmüşlerdir. Posthumanlar ise kendi varlıklarına geliştirilmiş teknolojik dünyada somutlaştırılmış olarak bakarlar.

Şu anda inandıkları fikirler ve dünya görüşleri ne olursa olsun birçok insan, bu manifestoda kendilerine yakın gelen bazı maddeler bulabilir. Sosyalistler, çevreciler, liberaller, "Ben de aynen böyle düşünüyorum" diyebilirler. Dindar çevrelerde batınilğe (ezoterizm) yakın olanlar, nasıl vakti zamanında Spinoza'nın tüm âlemi bir gören tekçili-

ğini (monizm), Bergson'un hayat coşkusunu (elan vital) alkışlamışlarsa bu manifestoda da kulaklarına hoş gelen yanlar bulacaklardır. Benim dikkat çekmek istediğim, günümüzde birçok insanın gösterdiği manzara gibi, bu manifestonun da tek bir nokta haricinde birçok tutarsızlık içerdiği. O tek nokta şudur: "Tüm geleneklere hayır ama teknolojinin her şeyine evet!"... Teknolojiye her şeyiyle bir kez "evet" dediğinizde, sizin diğer söylediklerinizin bir anlamı kalmayacak, diğer tüm görüşlerinizi teknolojik hegemonyayı meşrulaştırmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Ya görmüyorlar ya görmemizi istemiyorlar. Doğrudur; modernliğin son zamanlara kadar üzerine bina olduğu temel fikriyatın başında "insan-merkezcilik" geliyordu. Ama önceleri insanın biyolojik sınırlama ve kısıtlamalarını aşmak, onu teknoloji eliyle hastalıklardan, eksik ve zaaflarından kurtarmak, hatta mükemmelliğe ve ölümsüzlüğe ulaşmak amacıyla ileri sürülmüş olan tezler, "hümanizm" başlığı altında sınıflanıyordu. Ancak bu bakışa her zaman itirazlar oldu. Rönesans'la birlikte Tanrı'nın yerine insanı ikame eden bir hümanizm anlayışı gelişti ama aynı zamanda tam tersi bir anlayış olan Karl Marx'ın pek sevdiği "*humanum mihi alienum est*" yani "insandan yana ne varsa kabulüm ama şu hümanistler hariç" Latin deyişi de Batılı bilince yerleşti. Anti-hümanist bilincin temsilcilerinden birisi olarak Martin Heidegger, haklı olarak "Hümanizm, insanın insanlığı yönündeki tanımı itibariyle, varlığın insanın özüyle olan ilişkisini sorgulamaz, tam tersine bunun sorgulanmasına engel bile olur"⁸ tespitini boşuna yapmadı. Modernlik görünüşte hümanist idi ama altta anti-hümanist temel bir süreç olarak yer alıyordu. Daha önce belirttiğim gibi, modern insan tasavvurunun gerçek temellerini modern bilginin tapu kadastrounu Kopernik, Darwin ve Freud ortaya koyuyor, onların da hümanizm ile hiçbir alakaları bulunmuyordu. "Kutsal" ile bağı kopmuş bilim ve teknoloji anlayışı, (her ne kadar kapitalist liberal ideoloji karı ve tüketimi maksimize ederken insana ve ihtiyaçlarına vurgu yapsa da) yapısı gereği her şey gibi insanı da umursamıyordu. Bugün modernliği "insan-merkezli" diye nitelemeyi komik duruma düşüren biyoteknoloji, nöropsikofarmakoloji, implantlar, dijital teknoloji derken geçiş insanı, siborg, yapay zekâ, "trans-human", "post-human", "meta-human" gibi kavramlar durduk yerde ortaya çıkmadı. İnsanın bittiğini ve aşılığını ileri süren fikirler akademiye bir fantezi olarak sokulmadı. Hepsi, modernliğin insan ve tarih tasavvurunun ilk bakışta görünmeyen hakiki veçhesinin ürünleriydi. "Tarih, öznesiz ve ereksiz bir süreçtir"⁹ derken Marksist filozof Louis Althusser, aslında Batılı bilincin temelini

⁸ Martin Heidegger. Hümanizm üzerine. Çev. Yusuf Örneç, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2020.

⁹ Louis Althusser. John Lewis'e Cevap. Çev. Müntekim Ökmen, Verso Yayınları, 1987, s.18.

dışa vurmaktan, bu sürecin sonunda insanın kaybolup gideceğini sezinlemekten başka bir şey yapmıyordu. Şimdi o sürecin sonlarındayız.

Gelelim maneviyata...

Maneviyat Nedir?

Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde, “maddi olmayan, manevi şeyler” veya “yürek gücü, moral” anlamlarına gelen “maneviyat”, etimolojik olarak Arapça “manevi” sözünün çoğul hali. “Manevi” ise, “anlama ilişkin; özellikle gizli ve derin anlama ilişkin fillerin nispet hali” tanımlarına sahip... Kubbealtı Lügatinde kavram biraz daha açıklanıyor: “Madde ve cisimle alâkası bulunmayan, ruh ve mana ile ilgili olan hususlar, manevi şeyler. Karşıtı: Maddiyat” deniyor, ikinci anlamı olarak da “Çeşitli güçlükler, tehlikeler karşısında inanç ve ahlâkî değerlere bağlılıktan doğan dayanma gücü, ruh kuvveti, moral” diye tarif ediliyor. Maneviyatın tanımsal olarak ilk bakışta “kültür”e yakın bir anlamı var¹⁰ ama yakından bakıldığında anlam yakınlığı değil de olsa olsa bir anlam benzerliğinin söz konusu olduğunu görüyoruz. “Maneviyat” ve “kültür”, diğer varlıkların arasında sadece “insana has” olanı tanımlamaya çalışırken karşılaştığımız, bu çabanın ortaya çıkardığı bir benzerliğe sahipler ama oldukça farklı muhtevalara sahip iki değişik anlam öbeğini oluşturuyorlar. “Maneviyat” kavramının çok boyutlu bir anlam katmanına sahip olması, değişik disiplinler tarafından farklı yönlerinin öne çıkarılması nedeniyle, bugün için herkes tarafından kabul edilen bir tanımı bulunmuyor. Kavramın dilimizdeki serüveni, önceden farklı olmasına rağmen¹¹ son yıllarda batı dillerindeki “spiri-

¹⁰ “Manevi” ve “kültür” kavramlarının gerçekte öyle olmasa da birbirine benzer anlamlarını Almanca “Geisteswissenschaften” kelimesinin dilimize hem “manevi bilimler” hem “kültür bilimleri” olarak tercüme edilmesinde görebiliriz. Bize göre, her iki kelime de uygun tercüme değildir ama her ikisinde de anlatılmak istenen insana, insanın anlama ve yorumlama yetisine dair özelliklerdir. O nedenle “beşerî bilimler” denmesi çok daha uygundur. Beşerî bilimlerin içine tarih, sosyoloji, felsefe, antropoloji, siyaset bilimi, iletişim ve kültür incelemeleri girer. Bu sayılan bilim dallarının beşerî bilimler içinde yer almasına akademide genellikle bir itiraz yoktur ama konu psikoloji ve ilahiyata geldiğinde bazı tartışmalar çıkmaya başladığı görülür. Tartışma olması da hayli anlaşılabilir çünkü gerek psikolojide gerek ilahiyatta insana atfedilen özellikler ve inceleme yöntemleri diğer beşerî bilimlerden önemli ölçüde farklıdır. Diğer beşerî bilimlerde “insana ait” nitelikler genel bir çerçevede ve sözlüklerde “manevi” sözünün ilk anlamına yani “maddi olmayan” a yakın bir içerikteyken psikoloji ve ilahiyata gelindiğinde “manevi” kelimesinin sözlüklerdeki ikinci anlamına yani “inanç ve ahlaki değerlere bağlılıktan doğan güç” anlamına yakın bir içerik söz konusudur.

¹¹ Türkçe literatürde yaptığı taramada Sevde Düzgüner, maneviyat kavramının karşılığı olarak din, tasavvuf ve ahlak unsurlarının öne çıktığını belirtiyor. Ancak Batı’daki kavramın hızlı içerik değişmesinin örneklerine ülkemizde de rastlanmaya başlandığının mesela “spiritüel renkler”, “spiritüel yaşam koçluğu” gibi sözlerin kullanıma girdiğinin altını çiziyor. Düzgüner, ülkemizde yapılan çalışma sonuçlarını yorumlarken de insanımızın din ve maneviyat kavramlarının birbir-

tuality” veya “spiritualite” karşılığı olarak da kullanılmaya başlanması tabloyu daha da karışık bir hale getirmiş durumda...

Dilimize “ruhsallık” veya “tinsellik” diye de çevirileri olan “spiritualite” ve kökeni olan “spirit” kelimelerinin uzun bir tarihsel geçmişi var. “Spirit” kelimesinin İslam düşünce tarihinde “ruh” ve “nefs” olarak kullanılmalarının ayrıntısını daha önceki çalışmalarımızda ele aldık.¹² Oxford Collocation Dictionary’e göre bu söz, sıfat olarak (spiritual) kişinin derin düşünce, duygu ve hislerini ilgilendiren ve din ve Kilise ile bağlantılı anlamlar barındırıyor. İsim olan “spiritualizm”, ölümlerin ruhlarından mesaj alınabileceği inancı; “spiritualist” ise ruhlardan mesaj alan kişi manasına geliyor. “Maneviyat” ve “din” arasında yakın bir bağlantının sadece içinde yaşadığımız İslam kültürü için değil geleneksel dünyadaki tüm dini kültürler için geçerli olduğunu söyleyebiliriz.¹³ Şüphesiz “maneviyat” tam tamına “din” ile aynı anlama gelmiyordu ama birbirlerinden ayırt edilmesinde güçlük çəkilecek kadar da yakınlardı. Bu saptamayı şunun için yapma gereği duyduk: Batı dillerinde de son zamanlara kadar genel kullanımda “din” ve “maneviyat” arasındaki bu anlam yakınlığı ve geçişliliği söz konusuydu ama yakın zamanlarda yepyeni bir gelişme ortaya çıktı. Batı toplumlarında yaşayan insanlar arasında Doğu dinlerine ve yeniçağ inançlarına ilginin artmasıyla birlikte çok ilginç bir durum yaşandı. “Spiritualite” kelimesi, geleneksel dinin (Hıristiyanlığın) karşısında bir anlam öbeğinde yer almaya başladı. Hatta bazı araştırmacılar, “spiritualite”ye olan ilgi artışının geleneksel dinden uzaklaşmanın sonucu olduğunu ileri sürdüler.¹⁴

Araştırmacılar, günümüzde “maneviyat”a ilişkin modern yaklaşımları üçe ayırarak inceliyorlar: 1. Teolojilerdeki düşünce ve pratiğin

lerine yakınlıklarını kabul etmekle birlikte genel olarak bu ikisinin farklı oldukları görüşünü dile getirdikleri ama ayrımın Batı’daki kadar net olmadığı kanaatindedir. Bakınız: Sevede Düzgüner. Psikoloji literatüründe maneviyat kavramı (Batı ve Türkiye karşılaştırması). “Maneviyat Psikolojisi” içinde. Editor. Mustafa Atak, Türdav Ajans, 2016, ss.11-29.

¹² “Spirit” kelimesinin anlamıyla ilgili olarak “Psikiyatri ve Düşünce Dünyası Arasında Geçişler” kitabımızdaki (Erol Göka. Vadi Yayınları, 2. Baskı, 2021, ss.79-95) “Ruh (zihin)- beden (beyin) problemi nasıl ele alınmalı?” makalemize bakınız. Bu makale, ayrıca “ruh” ve “nefs” kavramlarının nasıl tarih boyunca birbirinin yerine kullanıldığını görmek, biraz önce ele aldığımız “manevi” ve “kültür” kavramlarının anlam çağrışımları bakımından neden benzer olduklarını daha iyi kavramak açısından da işlevsel olabilir.

¹³ Burada “din” diye bir genelleme yapmak durumunda kaldık ancak özellikle Hıristiyan dünyada kullanılan “religion” kelimesinin diğer dinlerle ilgili anlamlardan hayli farklı olduğunu da belirtmeliyiz. Ayrıntısı için bakınız: Günay Tümer. Din. <https://islamansiklopedisi.org.tr/din>

¹⁴ Hatice Kılınçer. Manevi Danışmanlık ve rehberlik (MDR) üzerine: Psikoloji, İlahiyat ve Tıp alanlarında maneviyat ve MDR algısı. “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik: Teori ve Uygulama Alanları” içinde. Editör Ali Ayten, Dem Yayınları, 2017, ss.19-60.

nedeni olarak gösterilen, geniş ya da dar olarak tasavvur edilen Tanrı merkezli maneviyat... 2. Bir kimsenin ekoloji ya da doğa ile ilişkisini vurgulayan dünya merkezli bir maneviyat... 3. İnsan(ın) başarısını veya potansiyelini vurgulayan hümanist veya insan merkezli maneviyat...¹⁵ Bu ayrımın daha çok günümüz dünyasındaki inanç gruplaşmalarından kaynaklanan bir sınıflamaya dayandığını görmekle birlikte, ben de kabaca bu ayrımı doğru kabul ediyorum. Ancak bu sınıflandırmanın çerçevesinin “Maneviyat, bireyin kendisinin ve varoluşunun ötesindeki güçtür”¹⁶ şeklindeki bir tanımla belirlenmesi gerektiğini düşünüyoruz. Bu tanımdan hareket etmemiz halinde hem maneviyatın dini inançla bağlantısına işaret edebilmiş hem de maneviyatı dini inanç ve dindarlık ile sınırlayamayacağımızı, dini inancı zayıf olan veya hiç olmadığını söyleyen hatta Tanrı’ya inanmayan bir ateist olduğunu vurgulayan bir kimsenin psikolojisinde manevi bir alandan bahsedebilme imkânı bulmuş olacağız.

Zinnbauer ve arkadaşları¹⁷, maneviyat ve dindarlık arasındaki ilişkiyi incelemek için katılımcılardan şu dört seçenekten kendilerini en iyi tanımlayan ifadeyi seçmelerini istemişler.

- i. Dindarım ama manevi yönden güçlü değilim.
- ii. Manevi yönden güçlüyüm ama dindar değilim.
- iii. Hem dindarım hem manevi yönden güçlüyüm.
- iv. Dindar değilim, manevi yönden güçlü de değilim...

Geliştirildiği 1997 yılından itibaren birçok araştırmada da kullanılan bu derecelendirme şekli, bu ifadelerin hayli tanımlayıcı ve işlevsel olduğunu göstermektedir. Bizce de bu ifadelerin her birinin kendine uyduğunu belirten insanlar olması, “maneviyat” ve “din” kavramlarının hiç değilse günümüzde aynı anlamlara gelmediğinin ispatı niteliğinde. Üstelik bu durum sadece Batı ülkeleri için değil artık tüm ülkeler ve kültürler için geçerli gibi görünüyor. Ve artık din mi maneviyat mı daha kapsayıcıdır gibi bir tartışmanın da anlamı bulunmuyor. Böyle bir tartışmada savunulan görüşler, daha ziyade insanların bu kavramların içeriklerine yükledikleri anlamlar tarafından belirleni-

¹⁵ Spilka B., McIntosh D. N. Religion and Spirituality: The Known and unknown. Paper presented at the meeting of the American Psychological Association, Toronto-Ontario, August, 1996.

¹⁶ Peters F. S. When Prayer Fails: Faith Healing, Children and Law Oxford University Press, 2008, s. 279.

¹⁷ Zinnbauer B. Ve ark. Religion and Spirituality: Unfuzzifying th Fuzzy. Journal for The Scientific Study of Religion. 1997, 36 (4): 549-564.

yor ve bu durumun kendisi günümüzde din ve maneviyatın artık bir ve aynı anlama gelmediği gerçeğinin yanında tali nitelikte kalıyor.¹⁸ Kaldı ki merhamet, hoşgörü, affedicilik gibi erdemlerin sadece din ve dindarlıkla ilgili olduğunu söylemek, günümüz insan gerçekliğiyle örtüşmüyor. İnsanların geneli, maneviyatın sonra kazanılan bir olgu olmayıp her insanın manevi bir potansiyel taşıdığı, hayatına bir anlam bulma ve iç huzuru arayışı içinde olduğu fikrine daha yatkın. Ahlak ve erdemlerin din ve dindarlıkla hiçbir ilişkisi olmadığı fikrini işleyen başta evrimsel psikoloji kaynaklı olmak üzere çok sayıda akademik yayın yapıyor. “Büyük Erdemler Risalesi” adlı¹⁹ dünya çapında çok okunan bir yapıt, dini inançtan hiç bahsetmeden erdemleri tartışabilme başarısı göstermiş durumda.

Sonuç olarak üzerinde bir anlaşma sağlanamasa da din ve maneviyatın geleneksel zamanlarda çok yakın anlamları olduğu ama modern zamanlarla birlikte başlayan ve 21. Yüzyılda inanılmaz şekilde ivmelenen bir sürecin sonunda bugün, maneviyatın dini aşan, dinden bağımsız olarak değerlendirilmesi gereken bir içerik kazandığı söylenebilir. Bana göre tüm bu gelişmeler nedeniyle “maneviyat” kelimesine yüklediğimiz anlam da değişmek zorunda; kavramın mahiyeti hem geleneksel dini inançları hem de Batı’da yeni zuhur eden “new age” denilen akımları hatta dini inancı olmayanların iç dünyalarındaki tasavvurları, yani tüm kültürleri kapsamak durumunda. Ben, “maneviyat” derken, daha ziyade “spiritualite” kelimesinin Latincedeki yaygın manası olan, “yaşamı hissetmek, yaşam boyu kazanılan bilgilerin sonucu olarak, insanın kendisini ve diğer kişilerle olan ilişkisini, hayatın anlamını ve evrendeki yerini anlaması” şeklindeki tanımları kast etmenin uygun olduğu kanaatindeyim. Dini olanları da Kutsal’ın her türlü öznel yaşantısını da kapsayacak biçimde insan tecrübesindeki her türlü

¹⁸ Maneviyat kavramının psikoloji literatüründeki yerini Batı ve ülkemiz özelinde karşılaştırmalı olarak görmek ve bunun yanı sıra din ve maneviyat kavramları arasındaki örtüşen ve ayrışan yanları sorgulamak için bakınız: Sevede Düzgüner, age... Sevede Düzgüner, din ve maneviyat kavramları arasındaki ayrışmanın son yıllarda akademiye de yansıdığı kanaatindeyim. “Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality” (Editors. Crystal L. Park ve Raymon F. Paloutzian. 2005. Türkçe çevirisi “Din ve maneviyat Psikolojisi. Çev. İhsan Çapçioğlu ve Ali Ayten, Phoneix Yayınları, 2013) ve “The Oxford Handbook of Psychology of Spirituality” (Editor. Lisa J. Miller, Oxford Library of Psychology, 2012), “APA Handbook of Psychology, Religion and Spirituality” (Editor. Kenneth I. Pargament, APA, 2013) örneklerinde ve akademik toplulukların isimlerinin buna göre değiştirilmesinde olduğu gibi bu iki kavramın artık ayrı ele alındığını belirtmektedir. Maneviyat ve din kavramları arasındaki ilişkiyi kaliteli bir biçimde tartışan başka bir makale de Hıdır Apak ve Muhammet Cevat Acar’a aittir. “Dindarlığın bir boyutu olarak maneviyat”. Din Bilimleri, Klasik Sorunlar- Güncel tartışmalar içinde. Editörler. M. Nesim Doru, Ömer Bozkurt. Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2018, ss.365-378.

¹⁹ Andre Comte-Sponville. *Büyük Erdemler Risalesi*, çev. Işık Ergüden. İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2015.

aşkın boyut ve anlam arayışı; kişinin inancını gündelik hayatta yaşama şekli, insanın varoluşunun nihai koşullarıyla ilişki kurma ve anlamlandırma, dolayısıyla hayatına anlam verme biçimi “maneviyat” olarak tanımlanabilir.²⁰

Sonuç Yerine

“Teknomedyatik” adını verdiğimiz dünyanın halini devasa bir içerik değişimine uğramış “insan” ve “maneviyat” kavramlarının başına gelenlerin eşliğinde düşündüğümüzde zihnimizi birçok çağrışım dolduracaktır. Geleneksel dini anlayışların ve dini hareketlerin tüm bunları nasıl değerlendirdiklerini ve bu süreçte nasıl bir tavır belirleyeceklerini hem bilmiyorum hem de bu bambaşka bir inceleme ve tartışma konusu. Ama bu görünen manzaradan yola çıkarak benim bugünün dünyasında etkili olacak bir dini yaklaşım için neler yapılması gerektiği konusunda kısaca söz alabilirim.

İlk belirtmek istediğim husus, tüm bu değişimleri hesaba katan ve buna uygun bir düşünce çizgisi izlemenin şart olduğudur. Kimse, tüm bu olan biteni göz ardı ederek “benim yıllardır hatta asırlardır uyguladığım bir tebliğ yöntemi var, ona uygun yol almakta devam ederim” dememelidir. Elbette hayat devam ediyor, geleneksel dünya ve değerleri çok radikal değişiklikler geçirse de hayatın temel aparatları ve insan aynı kalmayı sürdürmektedir. Bu değişiklikler karşısında inançlardan taviz verilmemeli ama bundan böyle izlenecek yol haritası, tüm bu gerçekler göz önünde tutularak çıkarılmalıdır. Kendi adıma yaşanan dünyada, dinden köken alan bir bakış açısının şu temellerde yükselmesinin daha uygun, yerinde ve etkili olacağı kanaatindeyim:

1. Maneviyatın geleneksel dünyada dinle hemen hemen özdeş olan yapısının çok değiştiği hesaba katılmalı, her insanın yaşamına yön veren, hayatına anlam katan bir manevi alanı olduğu ve bu alanın bilim-felsefe- geleneksel dinler ve doğu inançlarıyla durmaksızın harmanlandığı bilinci ve esnekliğiyle hareket edilmelidir. Twitter sayfamda sabit tweet olarak yerleştirdiğim ifade de belirttiğim gibi: “Modernlik bilginin peşinden giderken (epistemoloji) âlemin, hayatın ve insanın temel yapısını (ontoloji) unuttu. Birçok bilgi biriktirdi, onları teknolojiye döktü, hayatı öylesine karmaşıklaştırdı ki, bilgeliği imkân-

²⁰ Bizim “maneviyat” tanımımız, Sait Başer üstadın her insanın devamlı bir soyutlama, anlam terkip etme, hayatla akortlarını sağlama çabası diye tarif ettiği “inanma”ya karşılık gelmektedir. “İnanma, dediğimiz vak’a, can-hıraş bir yaşama içgüdüsu tazyiki ile, kendi acz ve zayıflığından kurtulabilmek için insanın inanın kudretin kaynağı olarak gördüğüyle bütünleşme hamlesi, bir emin nokta ‘yaratna’ eylemidir.” (Sait Başer. *Toplumsal Akli Anlamak*,. Ataç Yayınları, 2006, s.32).

sız hale getirdi.” Böyle bir hercümerçte sahici ve sahih olanın bulup çıkarılması, Kutsal’ın doğru anlaşılması çok ama çok zordur.

2. İnsanın mükerremliği ve indirgenemez ontolojisi, yaşanan dünyaya manevi bir itirazın temelini oluşturmalı, insan haysiyet ve şerefini ortadan kaldırmaya çalışan girişimlere şiddetle itiraz edilmeli, onlara karşı direnilmelidir. Çok sık biçimde karşımıza çıkan insan şeref ve haysiyetini dinamitleme çabalarına rağmen insanın mükerremliğinde ısrar edilmelidir.²¹

İnsanın mükerremliğinin ve indirgenemez ontolojisinin bir vechesi de tabiata ve âleme de aynı nazarla bakabilmektir. “Her âdem, bir âlemdir”, her insan kâinatın küçültülmüş bir suretidir. Yani “insan küçük âlem, âlem büyük insan” bakışını muhafaza edebilmek lazım gelir. Bunun için bilimin ve tekniğin faydalarını bilmek ama aynı zamanda teknolojinin ontolojiyi tahribatına karşı durmak gerekir.

4. Bilimsel olmadığı gerekçesiyle değerden düşürülmüş olan “kalp”, “kalple akletmek” gibi geleneksel dünyanın ana kavramlarını yeniden canlandırmak şarttır. Yine sadece akademik bir alana, etik’e indirgenmeye çalışılan, toplumların oluşumunda ve işleyişindeki önemi reddedilen, geleneksel insan ilişkilerinin temelini oluşturan ahlak ve erdemlerin; iyiliğin, merhametin ve umudun tarihsel değil, evrensel-ontolojik hakikatler olduğunu düstur edinmelidir.

5. İnsanın en nihayetinde “aşkın” (transcendental) ve “inanılmazlık” (homo religiosus) olduğunda ısrar edilmeli, bilim-din zıtlştırılmasına karşı durulmalıdır.

6. Dinin insan için olduğu, her beşerin inanç sayesinde insanlaşabileceği idrak edilmeli; tüm beşere olabildiğince bu bilinç ve hoşgörülle yaklaşılmalıdır.

²¹ Müslümanlara göre, insan haysiyeti, yani insanın, yalnızca insan olmaktan kaynaklanan saygıdeğerliği kavramı, insanın mükerremliğiyle alakalı, insanın mükerremliği ise Kur’an’ın beyanıyla sabittir: “And olsun ki Biz, insanları mükerrem/haysiyetli kıldık. Onları, karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel rızıklar verdik; onları, yaratıklarımızın pek çoğundan üstün kıldık” (İsra, 70). Mükerrem olmak demek, Allah’ın halifesi olarak yeryüzünü yönetmek (Bakara, /30); arzda, arzı imar etmek için var olmak (Hud, 61) demektir. Allah’ın eliyle (Sad, 75) ve bütün esma-i ilahîyesinin kâmil tecellisi olarak yarattığı varlık demektir. Göklerin ve yerin çekemediği ağır yükü sırtlanmak; ilahî emaneti yüklenmek demektir (Ahzab, 72). Göklerde ve yerde bulunan her şeyin ilahî bir rahmet olarak insana verilmesi, her şeyin onun emrine müsahhar kılınması demektir (Casiye, 13). Ahsen-i takvim sırrına ermek demektir (Tin, 4). Allah’ın topraktan yaratıp kendi ruhundan nefh ederek (Hicr, 29; Secde, 9) onurlandırdığı varlık olmak demektir. Elbette insanda olumsuz özellikler de mevcuttur mesela nisyan anlamıyla isyana yatkın bir zayıflıktadır (Secde, 7), esfeli safilin düzeyine kadar aşağı inebilir (Tin, 4-5), şerri isteyebilir, acelecidir (İsra, 11), inatçı ve inkârcıdır (İsra, 89; Lokman, 32), malı mülkü çok sever (adiyat, 8)... Ama nihayetinde “İnsan, kendi nefesine karşı bir basirettir” (Kiyame, 14), bu özelliklerini görüp fark edebilir.